

“ULUG‘BEK XAZINASI” ROMANIDA MIRZO ULUG‘BEK OBRAZI

Abdumalikova Jasmina Baxtiyor qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada atoqli o‘zbek yozuvchisi Odil Yoqubovning mashhur “Ulug‘bek xazinasini” romanidagi bosh qahramon - Mirzo Ulug‘bekning badiiy qiyofasi har tomonlama chuqur tahlil qilinadi. Asarda buyuk astronom olim va fojiali taqdirga ega bo‘lgan Samarqand hukmdori o‘rtasidagi ichki ziddiyatlar, uning murakkab ruhiy dunyosi, hayotiy xatolari, armonlari hamda boshqa qahramonlar bilan munosabati aniq misollar yordamida, sodda tilda yozilgan.

Kalit so‘zlar: Odil Yoqubov, Ulug‘bek xazinasini, Mirzo Ulug‘bek, shoh va olim, ruhiy iztirob, jaholat, Abdulatif, Ali Qushchi, rasadxona, fojia.

Tarix sahifalarida o‘chmas iz qoldirgan buyuk shaxslar hayoti hamisha adabiyotning diqqat markazida bo‘lib kelgan. O‘zbek nasrining yirik vakili Odil Yoqubovning „Ulug‘bek xazinasini“ romani ana shunday yuksak mahorat bilan yozilgan asarlardan biridir. Romanning markaziy o‘qini Amir Temurning sevikli nabirasi, buyuk astronom olim va Movaraunnahr hukmdori Mirzo Ulug‘bek siymosi tashkil etadi. Yozuvchi ushbu asarni yaratishda quruq tarixiy ma’lumotlarni sanab o‘tishdan qochgan. U kitobxon qarshisida qusur va xatolari, armon va iztiroblari, buyuk qalbi va fojiasi bor bo‘lgan tirik, go‘sht va ustixondan iborat inson qiyofasini gavdalantirishni maqsad qilgan. Shuning uchun ham romandagi Mirzo Ulug‘bek siymosi adabiyotimizdagi eng ta’sirli va unutilmas obrazlardan biri hisoblanadi.

Mirzo Ulug‘bek hayotining eng katta fojiasi va uning fe’l-atvoridagi asosiy chiziq — uning bir vaqtning o‘zida ham davlat rahbari, ham ilm-fan fidoyisi bo‘lganligidir. Insoniyat tarixida ham shohlikni, kamiga qonli urushlar va fitnalar hukmron bo‘lgan o‘rta asrlardagi toj-taxtni saqlab qolish, ham osmon sirlarini o‘rganishdek nozik ishni birga olib borish deyarli imkonsiz edi.

Olim sifatida Ulug‘bek nihoyatda keng fikrlaydigan, adolatli va bag‘rikeng inson. U o‘z rasadxonasida yulduzlar jadvalini tuzar ekan, dunyodagi har bir narsaning tartibli va go‘zal bo‘lishini xohlaydi. U ilm-fanni insoniyatni zulmatdan qutqaruvchi yagona najot deb biladi. Biroq, shoh sifatida Ulug‘bek ancha zaiflik qiladi. Davlatni boshqarish, saroydagi makkor amaldorlarni tartibga solish uchun shafqatsiz qo‘l, temir intizom va tinimsiz hushyorlik kerak edi. Ulug‘bek esa tabiatan yumshoq ko‘ngilli, odamlarga ishonuvchan bo‘lgani sababli siyosat botqog‘ida adashadi. Romanda uning: „Men yulduzlar osmonini bo‘ysundirdim-u, lekin yerda, o‘z saroyimdagi fitnalarni ko‘ra olmadim“, degan ma‘nodagi o‘ylari uning shohlik va olimlik o‘rtasidagi mag‘lubiyatini yaqqol ko‘rsatib beradi. U qilich tutishdan ko‘ra kitob varoqlashni, saroy a‘yonlari bilan uchrashishdan ko‘ra shogirdlari bilan bahslashishni afzal ko‘rdi. Mana shu tanlov uning hukmdor sifatidagi inqirozini tezlashtirdi. Yozuvchi Odil Yoqubov qahramonning faqatgina tashqi ishlarini tasvirlash bilan cheklanmaydi. U kitobxonni Ulug‘bekning ichki dunyosiga, uning kechalari uxlamay chekkan azoblariga sherik qiladi. Ayniqsa, asarda Ulug‘bekning o‘z-o‘zi bilan gaplashishi, ya‘ni ichki o‘y-fikrlari juda ta‘sirli chiqqan. Ulug‘bek o‘g‘li Abdulatif tomonidan taxtdan ag‘darilgach, zindonga tashlangach va keyinchalik haj safariga jo‘natilayotgan paytda o‘z hayotini sarhisob qiladi. U faqat uni sotgan amaldorlarni yoki yovuz o‘g‘lini qarg‘amaydi, balki birinchi navbatda aybni o‘zidan qidiradi. Davlat ishlarini o‘z holiga tashlab qo‘ygani, dinni niqob qilib olgan makkor shayxlarning kuchayib ketishiga yo‘l qo‘ygani uchun o‘zini jazolaydi. Asarda Ulug‘bekning qocalib, soch-soqoli oqargan, ko‘zlaridan nuri qochgan holatdagi portreti uning ichki ruhiy sinishini ko‘rsatadi. U o‘z rasadxonasining buzilayotganini, nodir kitoblarning yoqilayotganini eshitganda tanasiga pichoq urgandek azoblanadi. Bu ruhiy iztiroblar Ulug‘bekni shunchaki bir qurbon emas, balki hayot sirlarini, inson tabiatining naqadar murakkab va ba‘zan shafqatsiz ekanligini anglab yetgan buyuk va fojiali shaxsga aylantiradi.

Romandagi eng hayajonli va og‘riqli yo‘nalishlardan biri — Ulug‘bek va uning o‘g‘li Abdulatif o‘rtasidagi munosabatdir. Bu shunchaki oilaviy nizo emas, balki ikki xil dunyoqarash, ikki xil qadriyatning to‘qnashuvidir.

Abdulatif — otasining soyasida qolib ketganidan alamzada bo‘lgan, hokimiyatga erishish uchun har qanday ruhan pastlikka tayyor bo‘lgan shaxs. U otasining ilm-fanga bo‘lgan muhabbatini tushunmaydi va buni zaiflik deb baholaydi. Abdulatif din peshvolari bilan til biriktirib, o‘z otasiga qarshi urush ochadi va uni kofirlikda ayblaydi. Bu vaziyatda Ulug‘bekning otalik mehri va hukmdorlik burchi to‘qnash keladi. Ulug‘bek o‘g‘liga qarshi qo‘shin tortishi, uni osongina yengishi mumkin edi. Biroq, otalik tuyg‘usi farzand qonini to‘kishga yo‘l qo‘ymaydi. Abdulatifning makkorligi va yovuzligi fonida Ulug‘bekning insoniyligi, hatto mag‘lub bo‘lib, o‘limga mahkum etilgan paytda ham o‘z ulug‘vorligini va shon-sharafini saqlab qolishi juda chiroyli tasvirlangan. O‘g‘lining xiyonati Ulug‘bekning yuragiga berilgan eng og‘ir va eng halokatli zarba bo‘ladi. Ulug‘bek yashagan davr mutaassiblik va qoloqlik avj olgan davr edi. Romanda Xoja Ahror va uning atrofidagi shayxlar timsolida dinni o‘z manfaatlari yo‘lida ishlatadigan yovuz kuchlar ko‘rsatilgan. Ular xalqning savodsizligidan foydalanib, Ulug‘bekning yulduzlar ilmi bilan shug‘ullanishini gunoh va kufr deb e‘lon qiladilar. Ulug‘bek va bu qora kuchlar o‘rtasidagi kurash — ziyo (nur) va zulmat (jaholat) o‘rtasidagi abadiy urushdir. Ulug‘bek odamlarning ko‘zi ochilishini, mamlakatda maktab va madrasalar ko‘payishini, ilm rivojlanishini istaydi. Shayxlar esa xalq qanchalik qorong‘u bo‘lsa, uni boshqarish shunchalik oson bo‘lishini yaxshi bilishadi. Ulug‘bekning fojiasi shundaki, u o‘z davridan bir necha asr o‘zib ketgan edi. U atrofidagi odamlar hali tushunishga tayyor bo‘lmagan haqiqatlarni gapirdi, shuning uchun ham jaholat dunyosi uni qabul qilmadi va yo‘q qilishga urindi.

Garchi Mirzo Ulug‘bek asar so‘ngida fojiali ravishda o‘ldirilsa-da, yozuvchi roman yakunini butunlay tushkunlik bilan tugatmaydi. Bu yerda Ulug‘bek va uning eng sevimli shogirdi Ali Qushchi o‘rtasidagi munosabat muhim rol o‘ynaydi. Ali Qushchi — Ulug‘bekning nafaqat shogirdi, balki uning g‘oyaviy davomchisidir. Ulug‘bek o‘limi yaqinlashayotganini sezganda, o‘zining hayotiy mehnati bo‘lgan yulduzlar jadvali va nodir kitoblarini (ya’ni haqiqiy xazinani) Ali Qushchiga topshiradi.

Ali Qushchi esa hayotini xavf ostiga qo‘yib, bu xazinani dushmanlardan asrab qoladi va boshqa o‘lkalarga olib ketadi. Bu epizod Ulug‘bek obrazining eng muhim g‘oyasini ochib beradi: hukmdor jismonan o‘ldirilishi mumkin, uning taxti bosib olinishi,

rasadxonasi buzib tashlanishi mumkin, biroq uning tafakkuri, qoldirgan ilmi va gʻoyalari hech qachon oʻlmaydi. Ali Qushchining sadoqati orqali Ulugʻbekning maʼnaviy gʻalabasi koʻrsatiladi. Romanda tabiat tasviri shunchaki fon emas, balki Ulugʻbekning ichki kechinmalarini koʻrsatuvchi vositadir. Muallif voqealar rivojiga qarab tabiatni ham oʻzgartirib boradi. Masalan, Ulugʻbek baxtli boʻlgan, ilm bilan band boʻlgan yillarda osmon musaffo, yulduzlar yorqin charogʻon boʻlib tasvirlanadi. Ammo uning fojiali kunlari boshlanganda, asarda qorongʻu va sovuq tunlar, shamol va boʻronlar yetakchilik qiladi. Ulugʻbek oʻlim sargardonligida haj safariga ketayotganda, osmondagi yulduzlarning bittama-bitta soʻnayotgani tasvirlanadi. Bu manzaralar kitobxonda Ulugʻbekka nisbatan chuqur achinish va gʻamginlik tuygʻusini uygʻotadi.

Xulosa qilib aytganda, Odil Yoqubovning „Ulugʻbek xazinası“ romanida Mirzo Ulugʻbek siymosi nihoyatda baland badiiy mahorat bilan chizilgan. Yozuvchi adabiyotimizga oʻzining dardi, armonlari, adashishlari va yuksak tafakkuri bilan ajralib turadigan mutlaqo yangi va jonli obrazni taqdim etdi. Mirzo Ulugʻbek — shunchaki oʻtmishda yashab oʻtgan hukmdor emas, balki ilm va haqiqat yoʻlida, insoniyat baxti uchun oʻz jonini qurbon qilgan fidoyilarning umumiy ramzidir. Uning fojiasi barcha davrlar uchun saboq boʻla oladigan teran maʼnoga ega. Shuning uchun ham ushbu obraz oradan qancha yillar oʻtmasin, kitobxonlar qalbidan chuqur joy olib, ularni maʼrifatga chorlab kelaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yoqubov O. Ulugʻbek xazinası. Roman. – Toshkent: Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1994.
2. Qoʻshjonov M. Oʻzbek romanchiligi taraqqiyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 2007.
3. Karimov N. XX asr oʻzbek adabiyoti manzaralari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1999.
4. Sharafiddinov O. Ijodkor shaxsi va uslubi. – Toshkent, 1980.